

ŞEREFNAME ÜZERİNE ELEŞTİREL BİR OKUMA

A CRITICAL READING ON ŞEREFNAME

Dr. Öğr. Üyesi Zekai ERDAL

Mardin Artuklu Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi, zekaierdal@artuklu.edu.tr

Giriş

Bitlis Emiri Şerefhân tarafından 1597 yılında tamamlanan Şerefname Osmanlı ve Kürt tarihi hakkında bilgiler vermesi açısından oldukça önemli kaynak eserlerden birisidir. İki ciltten oluşan eser tamamlandıktan sonra Şerefhân tarafından dönemin Osmanlı Sultanı III. Mehmed'e arz edilmiştir. Bir kaç defa Türkçe'ye çevrilen eserin Kürt tarihi kısmı hep ön planda tutulurken, Osmanlı tarihini içeren diğer cilt hep ilk cildin gölgesinde kalmıştır¹.

Şerefname'de geçen olay ve kişiler hakkındaki bilgiler, tespit edilen kültür varlıklarıyla teyit edilmiş olmasına karşın; Osmanlı arşivleriyle ters düşen ve gerçek olmayan olay ve kişileri de Şerefname de görmek mümkündür. Bu çalışmada, Şerefname'de bahsedilen ve günümüzde Siirt il sınırları içerisinde kalan Zırki beyliklerinden Derzin ve Gırdıkan Beylikleri hakkında verilen bilgilerin Osmanlı arşiv belgeleriyle örtüşüp örtüşmediği incelenecektir. Sonrasında ise Derzin (Adakale), Gırdıkan (Çevrimtepe) ve Hazo (Kozluk)'da tespit edilen kale, cami, manastır, kitabe gibi taşınır-taşınmaz kültür varlıklarıyla mukayese edilecektir. Bu araştırma kapsamında Şerefname'de zikredilen olay ve kişiler iktibas edilerek Siirt-Batman bağlamında iki ana başlık altında incelenecektir. İlk başlıkta ilgili kitap da bahsedilen kişi ve olayların, başka kaynak eserlerle teyit edilmesi anlatılırken; ikinci başlıkta ise Osmanlı arşivleri ağırlıklı olmak üzere kıyaslama yapılarak Şerefname'de bahsedilen ancak gerçek olmayan konu ve kişiler irdelenecektir.

1 Şerefname'nin 2. Cildi Nübihar tarafından Farsça'dan Türkçe'ye Osman Aslanoğlu tercümesiyle Şerefname (2. Cilt)-Osmanlı-İran Tarihi- ismi ile 2011 yılında yayınlanmıştır. Arapça çevirisinde Türkçe'ye yapılan tercümesi ise 1971 yılında Mhmet Emin Bozaslan tarafından yapılmış olup "Osmanlı-İran Tarihi" ismiyle yayınlanmıştır.

Belgelerle Örtüşen Olay ve Kişiler

1- "Hızır Bey b. Mir Ebubekir

Babasının ölümünden sonra onun yerine geçti. Çok geçmeden vefat etti. Çocuğu olmadığı için makamı kardeşine kaldı.^[2]

Kozluk (Hazzo) ilçe merkezi, Hamam Mahallesi'ndeki Hızır (Hızır) Bey Camisi'nin üzerindeki kitabeğe göre Garz (Garzan ?) Hanedanından Hazzo ve Sason Hakimi Ebubekir er-Roşki oğlu Celaleddin Hıd(z)ır caminin yaptırılmasını 890/1485 yılında emretmiştir^[3] (Fot. 2).

Caminin inşa kitabesinden de anlaşılacağı üzere hakkında fazla bilgi olmayan Hızır Bey'in 1485 yılında hayatta olup hayır sahibi birisi olduğu görülmektedir.

2- "Ali Bey b. Mir Ebubekir

... Bitlis Hükümdarı Şeref Bey'le kendisi arasındaki dostluk bağlarını güçlendirmek amacıyla kızını onunla evlendirdi ve aralarında baba oğul ilişkisi gibi yakın bir ilişki gelişti...^[4]

Hazzo Beyi Ali Bey, komşusu olan Bitlis Şerefhan Beyliği ile evlilik vasıtasıyla akrabalık ilişkisi kurmuştur. Bu tarz uygulamalar Derzin merkezli Zırki Beyliği ile de sağlanmıştır^[5].

Batman İli Kozluk (Hazzo) İlçe merkezinde, Hamam Mahallesi'ndeki Hızır Bey Camisi'nin kuzeydoğusundaki Hızır Bey Aile mezarlığındaki türbe içinde Şahbeyi Hatun binti Ali Bey'in kabri yer almaktadır. Bu kabir, baş ve ayak şahideli ve prizmatik sandukalı mezarlar grubuna girmektedir. Sanduka 2.56 X 0.70 m. ölçülerinde olup baş şahidesi 1.18X0.40X0.16 m., ayak şahidesi de 1.60X0.40X0.16 m. ölçülerindedir. Her iki şahide de doğrudan toprağa oturmaktadır. Şahideler dikdörtgen formda olup sivri kemer şeklindeki bir tepelikle sonlanmaktadır. Taş malzeme üzerine Arapça olarak celif sülüs hatla yazılan kitabeler kabartma tekniğindedir. Yazılar şahidelerin her iki cephesinde ve yan yüzlerinde görülmektedir. Tepeliklerde bitkisel süslemeler yer almaktadır^[6].

Şahide deki kitabenin Türkçesi ise: "Bu kabir Şeref Bey'in eşi, Ali Bey'in de kızı olan mutlu, şehid ve rahmete kavuşmuş Şahbeği Hatun'undur. 967/1559 yılında vefat etmiştir"^[7].

Şahbeği Hatun'un baş şahidesinden Hazzo Beyi Ali Bey'in kızı ve Bitlis Beyi Şeref Bey'in eşi olduğu anlaşılmaktadır. Bu bilgiler de Şerefname'deki bilgileri de teyit etmektedir (Fot. 3-4).

3- "Muhammed Bey b. Ali Bey Sasonî

...Hızır Bey bu durumda kendi rızasıyla hükümdarlıktan feragat etti ve Hazzo vilayetindeki görevlerden biriyle yetindi. Orada bir süre kaldıktan sonra vefat etti. Ardından Sultan Mahmud, Ahmed, Yakub ve Muhammed isimlerinde dört çocuk bıraktı. Sultan Mahmud normal eceliyle öldü...^[8]

2 Şerefhan Bitlisi, Şerefname, (Farsça'dan Çev.: Abdullah Yeğin), C. I, İstanbul, 2013, 237.

3 Ali Boran-Abdülhamit Tüfekçioğlu-İrfan Yıldız-Zekai Erdal-Cabir Alper, Kozluk, Ankara, 2008, 15.

4 Şerefhan, a.g.e., 238.

5 Şerefhan, a.g.e., 282.

6 Boran vd., a.g.e., 38.

7 Boran vd., a.g.e., 38.

8 Şerefhan, a.g.e., 239.

Hıd(z)ır Bey'in çocuklarından Sultan Mahmud'un kabri Batman İli, Kozluk (Hazzo) İlçe merkezindeki "Baltacı Mezarlığı"ndadır. Kabir doğrudan toprağa oturtulmuş baş ve ayak şahidelerinden meydana gelmektedir. Kabrin etrafı moloz taşlarla çevrilmiştir. Taş malzemeden yapılan şahideler dikdörtgen formda olup dilimli kemer şeklindeki bir tepelikle sonlanmaktadır. Baş şahidesi 0.81X0.30X0.11 m. ölçülerindedir. Ayak şahidesi ise 0.83X0.29X0.10 m. ebatlarındadır. Kitabeler Arapça olup celi sülüs hat ile kabartma tekniğinde yazılmıştır^[9].

Şahide deki kitabenin Türkçesi: "Bu, merhum Hıdır Bey'in oğlu Mahmud Sultan'ın kabridir"^[10].

"O (Mahmud Sultan) 964/1557 yılında Allah'ın rahmetine göç etti"^[11] (Fot. 5).

4- "... Bunun üzerine İzzeddin, Hazzo ve Sason'a gitmek zorunda kaldı ve ülkenin yönetimini eline aldı. Hazzo hükümdarları İzzeddin'in soyundandılar ve bunun için de "Azizan" adıyla tanınmışlardır. Bitlis hükümdarları ise Diyaeddin'in soyundandılar ve bu nedenle "Diyadin" adıyla tanınmışlardır..."^[12]

Bitlis'teki Şerephan ailesine mensup kişilere ait kabirlerin baş şahidelerinde "Ziyaeddin Han Sülalesinden" ifadesi açıkça görülmektedir. Saidiye Türbe Haziresindeki Muhammed Şeref Han b. Adil Han (1102/1691); Saidiye Türbesi'ndeki Muhammed Han b. Said Şeref Han (1136/1724); Nuhiye Türbesi'ndeki Muhammed Abid b. Nuh Han (1140/1727), Saidiye Türbesi haziresindeki Yusuf Bey b. Muhammed Şerephan (1204/1790), yine aynı hazirede yer alan Muhammed Şeref b. Muhammed Adil Han (1211/1797), aynı haziredeki Muhammed Fetih Han b. Yusuf Bey (1242/1826)^[13]

Bitlis Beyleri, Ziyaeddin soyundan geldiklerini mezar taşlarına da yazdırmışlardır. Derzin Kalesi'nin eteğindeki türbede medfun olan Bitlis Hakimi Muhammed Said Han'ın kardeşi olan ve 1142/1729 yılında vefat eden Muhammed Halef Bey'in baş şahidesinde "Ziyaeddin Han sülalesinden" ifadesi açıkça okunmaktadır^[14] (Fot. 7). Şerefname'de bahsedilen ve Bitlis beylerinin ataları olarak kabul ettikleri Diyaeddin/Ziyaeddin gerçek bir şahsiyet olup Hasankeş Vekayinamesi'nde II. D(Z)iyaeddin'den bahsedilmektedir. 750/1349-50 yılında Hasankeş Eyyubi Emiri Melik Adil, Türkmen Beyi Emir Hüseyin ile savaşmak için çevre beylerden yardım istedi. Bu isteğe olumlu cevap verenlerden birisi de Bitlis Hakimi Emir Ziyaeddin er-Rojki'dir^[15].

Erzen Hakimi Sultan Celaeddin es-Selçuki'ni 761/1360 yılında öldürülmesinden sonra Erzen Şehri'nin kontrolünü ele geçiren Emir Beko ed-Dunbuli, şehri Emir Ziyaeddin er-Rojki'ye teslim etti^[16].

Vekayinamede bahsedilen ve döneminde çevresine hakim bir konumda olan Ziyaeddin, Timur ile muhatap olan Hacı Şeref'in babasıdır. Her ne kadar beyliğin kurucusu olan Ziyaeddin olmasa da aynı ismi taşıyan ikinci kişi olması nedeniyle önemlidir.

5- "...Derzîni, içinde büyük bir kilise barındıran bir kaledir. Kale kafirlerin elinde bulunduğu sırada ona Derzî adını verirlerdi..."^[17]

9 Boran vd., a.g.e., 50-51.

10 Boran vd., a.g.e., 51.

11 Boran vd., a.g.e., 51.

12 Şerephan, a.g.e., 398.

13 Kadir Pektaş, Bitlis Tarihi Mezarlıkları ve Mezar Taşları, Ankara, 2001, 57, 55, 51, 63, 64, 67.

14 Ali Boran, Baykan'daki Osmanlı Dönemi Eserleri, Ankara, 2009, 81-84.

15 Münşi, Hasankeş Vekayinamesi, (Yazma Eser), varak 76a.

16 Münşi, a.g.e., varak 95a

17 Şerephan a.g.e., 280.

Kilise, kalenin eteğindeki aynı ismi taşıyan, yeni ismi Adakale olarak adlandırılan köyün içindedir. Büyük bir kısmı yıkılmıştır. Mevcut kalıntılara göre kilise üç nefli bir plana sahiptir. Her bir nefin doğusunda içten yarım yuvarlak, dıştan düz birer apsis vardır. Kilisede düzgün kesme taş, moloz taş ve tuğla malzemeler kullanılmıştır. Manastırın doğu duvarı, güneybatı köşedeki tonoz örtü, apsis duvarları ile cephesin bir kısmı sağlam durumdadır^[18] (Fot. 6).

6- "... Kaleyı Habil ve Kabil ele geçirdikten sonra zamanla ismi Derzîni şeklini aldı..."^[19]

Birçok Osmanlı Belgesi'nde Zirki, Zeriki, Zerraki, Zeraki şeklinde zikredilmiş olsa da Derzin ismini Şerefname haricinde iki yerde daha görmek mümkündür. 28 Zilhicce 986/1579 tarihli fermana göre Yakub Bey, Derzin Beyi şeklinde yazılmıştır^[20]. Bir diğer kaynak ise Şerephan ailesine mensub Muhammed Halef Bey'in baş şahidedir. Derzin Kalesi'nin eteğindeki türbe de medfun olan Muhammed Halef Bey'in baş şahidesinde "Emir-i Derzin"^[21] ifadesi açıkça görülmektedir.

Belgelerle Örtüşmeyen Olay ve Kişiler

Bu başlık altında özellikle Siirt İli, Baykan İlçesi sınırlarında yer alan Derzin (Adakale) ve Gırdıkan (Çevrimtepe) merkezli iki Zirki beylik hakkında Şerefname'de bahsedilen bilgiler; diğer kaynak eserler olan, arşiv belgeleri ve taşınmaz kültür varlıkları ile mukayese edilerek irdelenecektir.

Derzin Beyliği, Şerephan Beyliği'nin güneyden komşusudur. Diyarbakır-Meyyafarıkın/Musul-Cizre istikametinden gelip Ahlat ya da Van üzerinden İran yönüne giden ana yolun en önemli geçitlerinden birisini de Bitlis Deresi'nin geçtiği vadi meydana getirmektedir. Bu yolun geçtiği vadinin güney ucunu Derzin Beyliği, kuzey ucunu ise Şerafhan Beyliği tutmaktadır. Her iki beylikten Derzin/Zirki/Zeriki, Şerephanilerin merkezi olan Bitlis'in 35 km., Gırdıkan ise 45 km güneybatısındadır. Derzin Beyliği, Şerefname'nin yazıldığı Bitlis'e yakın olup, sınır komşusu olması sebebiyle de Şerephan Beyliği ile de sürekli irtibat halinde olmak zorundadır.

Bitlis'te emirlik yapan Şeref Han (1543-1603) yaptığı uzun araştırmalar ve incelemeler sonucunda 1597 yılında eserini tamamlamıştır^[22]. Bitlis'in hemen güneyinde ve 1520'li yıllardan itibaren vuku bulan olayların Şerefname'de gerçekte örtüşmeyecek bir şekilde yer alması oldukça ilginçtir. Zira olayların geçtiği bölgenin Bitlis'e çok yakın olması ve Şerefname'nin tamamlandığı 1597 yılından yaklaşık 50-60 yıl öncesinde meydana gelen olay ve kişilerin arşiv vesikaları tarafından reddedilmesi Şerefname hakkında şüpheler uyandırmaktadır.

1- "... Sultan içten gelen güçlü bir inançla Şeyh'in müritlerinden birisi oldu. Onu serbest bıraktı, ondan özür diledi. Saygı ve ikramda bulundu ve kızını kendisiyle evlendirdi..."^[23]

"... Bunun üzerine Emir, kızını Şeyh ile evlendirmek istedi fakat Şeyh bunu reddedince kızı Şeyh'in oğlu Hasan'la evlendirdi..."^[24].

18 Ali Boran, Baykan'daki Tarihi Eserler, Ankara, 2007, 22-23.

19 Şerephan a.g.e., 280.

20 Şuayib İzgi, 986 (1578) Tarihli 32 Numaralı Mühimme Defteri.(Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.) İstanbul, 2006, Hüküm no: 593.

21 Boran, Baykan'daki Osmanlı..., 84.

22 Şerephan a.g.e., 21.

23 Şerephan a.g.e., 280.

24 Şerephan a.g.e., 290.

Şerephan'ın Şeyh Hasan Zerraki hakkında verdiği bilgiler arasındaki çelişki açıkça görülmektedir. Zırki Beyleri hakkındaki malumatlarda Şeyh'in Artuklu Emiri'nin kızı ile evlendiğini belirtirken; Tercil Beyleri'ni anlatırken de Şeyh'in oğlu Hasan'ın Artuklu Emiri'nin kızı ile evlendiğini yazarak kendi kendisiyle ters düşmektedir. Arşiv belgeleri ile Zırki Şecerelerine göre Artuklu Emiri'nin kızıyla evlenen ne Şeyh'in kendisi, ne de Şeyh'in oğludur. Evlilik Şeyh Hasan Zerraki'nin babası Abdurrahman ile yapılmıştır. Bu nedenle de Şeyh bizatihi anne tarafından Artuklu hanedanına mensup olmaktadır^[25]. Aşirete adını veren Şeyh Hasan Ezrak'ın doğum ve ölüm tarihi belli değildir. Ancak Şeyhin Artuklu Sultanı ile muhatap olması nedeniyle Hasan Yüksel XI. yy'ın II. yarısı, XII. yy'ın ilk yarısı arasında yaşadığını kabul etmektedir^[26].

Fatih Pekol, Işık Ailesi'nin elindeki şecereye göre Şeyh Hasan Zerraki'nin babasının Abdurrahman b. Ahmed; annesinin ise Mardin Artuklu Sultanı Melik Adil Salih (1312-1364)'in kızı Hüzeyme'dir^[27]. Bu evlilik nedeniyle de Pekol şecereyi esas alarak, Zırkan tarihini Şeyh Hasan Zerraki'den itibaren 1300'lü yıllarda başlatır^[28]. Zırkıbaz'daki şecereye göre de Şeyh Hasan Zerraki'nin annesi Hazime bint-i Melik Salih el-Yertuki'dir^[29]. Bir tanesi Atak kökenli Işık ailesinde bir diğeri de Zırkıbaz Köyü'ndeki şecerele karşılaştırıldığında:

Her ikisinde de Şeyh Hasan Zerraki'nin Nasru'l-Gazi, Abdurrahman, Şehribanu ve Hasan(Hüseyin) isminde dört çocuğu vardır. Pekol'un belirttiği üzere 1280-1320 tarihi Şeyh Hasan Zerraki ortaya çıkması için geç bir tarihtir. Hasankeyf Vekayinamesi'ne göre Meyyafarikin Artuklularının elinde olduğu bir zamanda Zırkiler Boşat'a gelip bir saray yapmışlar ve burada çoğalarak bir aşiret olmuşlardır. Zırkilerin Meyyafarikin'i ele geçirdiği 736/1335-36 tarihinde aşiretin başında Şeyh Zeydo vardır^[30]. Ayrıca 750/1349-50 yılında Hasankeyf Emiri Melik Adil, Türkmen Beyi Hüseyin Bey ile savaşmak için topladığı ordunun içinde Meyyafarikin hakimi Şeyh İzzeddin b. Şeyh Zeydo ez-Zırki'de vardır. Bu ittifaka Mardin Artuklu Emiri katılmamıştır^[31].

Vekayinamede belirtilen Şeyh Zeydo ile oğlu Şeyh İzzeddin, bir başka şecereye göre Şeyh Hasan Zerraki'nin 4. ve 5. Göbekten torunları olmaktadır^[32]. Şeyh Zeydo, Pekol'un gördüğü şeceredeki 3. göbekten torunu Salih'in evladıdır^[33]. Pekol'un vermiş olduğu 1300'lü tarih ile Şeyh Zeydo'nun ortaya çıktığı 1335 tarihi göz önüne alındığında 35 yıllık bir zaman zarfında 5 neslin ortaya çıkması imkansız gözükmektedir. Bu nedenle de Şeyh Hasan Zerraki'nin annesinin Artuklu Emiri Melik Salih Şemseddin'in (1312-1364) kızı olması da mümkün değildir. Şeyh Hasan Zerraki'nin daha erken bir dönemde yaşamış olması gerekir ve Pekol'un belirtmiş olduğu şecerenin de pek de doğru olmadığı anlaşılmaktadır. Mardin ve Diyarbakır yöresinde Sultan Şeyhmus olarak bilinen ve 1164 yılında vefat eden Şeyh Musa el-Zoli'nin halifelerinden birisinin adı Hasan-ı Zerraki'dir^[34]. Önemli tartışmalardan biriside Zırkilerin kökenidir. Araştırmacılar Arap, Kürt ya da Türk olduğu yönünde farklı görüşler ileri sürmektedir. Yusuf Zerî eserinde Şeyh Hasan'ın ismini zikretmeden Mardin'e yerleşen "koyu tasavvufçu" Kürt Alevi bir aile olduğunu yazmaktadır^[35].

25 BOA, EV. VKF.008.001, 01-04.

26 Hasan Yüksel, "Artuklu'dan Cumhuriyet'e Ma'mûretü'l-Aziz'de Bir Seyyid Şeyh Ailesi:Pir Hasan Zerraki Ailesi", Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu,, Elazığ, 415.

27 Fatih Pekol, Zırki Beylikleri ve Beyleri Tarihi, (Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Yüksek Lisans Tezi), Mardin, 2017, 8.

28 Pekol, a.g.t.,8.

29 Ramazan Demir, Zırki Yöresi ve "Seyyid Hasan Zerraki Ziyareti", Ankara, 2007, 41.

30 Münşi, a.g.e., 46b.

31 Münşi, a.g.e., 76a.

32 Yüksel, a.g.m., 417.

33 Pekol, a.g.e.,60.

34 Abdurrahman Acar, "Dünden Bugüne Hetâkh (Atak) Kalesi", Dünden Bugüne Lice Semp. Bildirileri, Mardin, 2012, 28.

35 Zerî, a.g.e., 76.

Şerefhan'a göre Zırkiler Arap asıllı olup Hz. Hüseyin'in soyundan gelmesi nedeniyle de "seyyid"dir. Ancak zamanla Kürtleşmişlerdir^[36]. Ramazan Demir ise Zırki yöresi insanların Türk olduğunu iddia etmektedir. Zırkiler, Karakeçili Aşireti'nin alt kolu olan "Zırkanlı Oymağı"na mensuptur^[37]. Bu oymağın insanları Türkçe yerine mahalli bir dil olan "Zırkıca (Türkçe-Kürtçe-Farsça karışımı) tercih etmeleri nedeniyle "Kürtleşmiş Türkler"e tipi bir örnektir^[38].

Demir'e göre, Şerefname'de belirtilen Muş ve Bitlis yöresindeki Zırki Aşireti'de yine aynı oymaktan türemiştir^[39]. Demir'in bir başka iddiası da yine Şerefname'de bahsi geçen "Zırkan Beyleri" bu oymaktan farklı olup, kökenleri Seyyid Hasan Ezrakî'nin müritlerinden Arap kökenli aşiretlere dayandığıdır^[40]. Gerek Zerî gerekse Demir'in iddiaları gerçekleri yansıtmamaktadır. Demir, Şeyh Hasan Zerrakî'nin şecerelerini ve vakfiye kayıtları detaylı bir şekilde eserinde vermiştir. Bu şecerelerde Şeyh Hasan'ın "Seyyid" yani Arap kökenli oldukları açık bir şekilde gözükmeye karşın aşirete, yöreye ismini veren bir topluluğu zorlama yorumlarla Türk yapması doğru değildir.

Zerî de aşirete ismini veren ve Mardin'e yerleşen Şeyh Hasan'ın adını zikretmeden aşiretin Kürt kökenli olduğunu mesnetsiz bir şekilde iddia etmektedir. Zira Seyyid olan bir topluluğun köken olarak Kürt değil Arap olması gerekir.

Köken noktasında en doğru tespiti Şerefhan yapmıştır. Şerefhan eserinde Zırkilerin soyunun Şam Araplarına dayandığını söylemektedir^[41]. Zamanla da kökenlerini unutmadan Kürtleşmişlerdir. Zira Atak, Derzin, Zırkıbaz (Gökbelen) gibi her bir önemli merkezde Seyyid Hasan Zerrakî'ye dayanan şecereleri vardır ve seyid olmaları nedeniyle de halk arasında hürmet görmektedirler.

2- "... Şeyh Hasan'ın Derzîni'ye gelen oğlunun adı Habil olup Kabil adında bir oğlu vardır.... Kaleyî Habil ve Kabil ele geçirdikten sonra..."^[42]

Şeyh Hasan soyundan gelen Zırki ailelerin elinde bulunan şecereler göz önünde tutulduğunda Şeyh'in Habil isminde oğlu olmadığı gibi, Kabil isminde de torunu yoktur. Şeyh Hasan'ın Nasru'l-Gazi, Abdurrahman, Hasan/Hüseyin isminde üç erkek, Şehribanu adında ise bir kız evladı vardır. Çocuklarından Şehribanu'nun soyu belli değildir. Abdurrahman ise muhtemelen kısır olması nedeniyle soyu devam etmemiştir. Şeyh'in soyu Hasan/Hüseyin ve Nasru'l-Gazi'den devam etmiştir^[43]. Yine şecerelere göre Atak-Tercil kolu Hasan/Hüseyin'den devam etmiştir. Derzin-Gırdıkan kolu ise muhtemelen Nasru'l-Gazi'den devam etmiş olmalıdır. Özellikle Gırdıkan Beyleri arasında iki Nasır isminin olması dikkat çeken bir husustur.

3- "... Muhammed Bey b. Emir Hamza... Ardında Ali Bey, Şahkuli Bey, Yakub Bey ve Cihanşah Bey isminde dört erkek çocuk bıraktı..."^[44]

Osmanlı Arşiv vesikaları ile mezartaşları bu bilgileri kısmen reddetmektedir. Muhammed Bey'in Şehriban Hatun isminde bir kızı vardır. Kabri, Derzin Kalesi'nin güneybatısındaki Caminin kible yönünde yer alan hazirede ve babasının kabrinin yanındadır. Ölüm tarihi 980/1572'dir^[45]. III. Mu-

36 Şerefhan, a.g.e., 279-292.

37 Demir, Zırkı Yöresi, 64.

38 Demir, Zırkı Yöresi, 111.

39 Demir, Zırkı Yöresi, 64.

40 Demir, Zırkı Yöresi, 64.

41 Şerefhan, a.g.e., 279.

42 Şerefhan a.g.e., 280.

43 BOA, EV. VKF.008.001, 01-04.

44 Şerefhan a.g.e., 281.

45 Boran, a.g.e., 123.

rad'ın Diyarbakır Beylerbeyi Ayas Paşa'ya gönderdiği bir hükümde Şahkuli Bey'in Haydar isminde bir kardeşinin adı okunmaktadır^[46]. Mevcut verilere göre, Muhammed Bey'in Şahkulu, Yakub, Haydar isminde üç erkek, Şehriban Hatun isminde bir kız evladı olduğu anlaşılmaktadır.

4- "Ali Bey bin Muhammed Bey

Babasının vefatından sonra hükümdarlık için kardeşleri onunla anlaşmazlığa düştü. İş kılıçların çekilmesine kadar gitti. Ali Bey bilek gücüyle üstün geldi. Yedi yıl bağımsız yöneticilik yaptı. Vefat ettikten sonra yerine kardeşi Şahkulu Bey geçti.^[47]

Ancak Osmanlı Devleti tevcihatlarına göre Ali Bey hiçbir zaman Derzin Beyliği'nin başına geçmemiştir. Muhammed Bey'in vefatından sonra beyliğin başına Şahkulu Bey geçmiştir. Topkapı Sarayı'nda muhafaza edilen ve 1527 tarihli D.5246 numaralı defterde Zeriki Beyliği'nin başından Şah Kulu Bey bulunmaktadır^[48] (Fot.8).

5- "Şahkulu Bey bin Muhammed Bey

941(1535) yılında Sultan Süleyman'ın emirnamesiyle kardeşinin yerine yönetime geçti. Vilayetini sekiz yıl yönetti. Sultan Süleyman Han'ın sarayından dönerken Bolu şehrinde Gırdıkan Beyi Nâsır Bey Zırkî tarafından aralarında bulunan eski bir düşmanlık yüzünden öldürüldü.^[49]

Şerefname'ye göre Şahkulu Bey 1535-1543 yılları arasında 8 yıl hüküm sürmüştür. Ancak Babası Muhammed Bey'in vefat etmesi üzerine 1527 yılında Şahkulu Bey, emir olmuştur^[50]. Kanuni Sultan Süleyman'ın 6 zilhicce 951 / 18 Şubat 1545 tarihinde İran'a yapılacak sefer için tüm sancak beylerine gönderdiği fermanlardan birisi de Şahkulu Bey'e gönderilmiştir^[51].

Kanuni Sultan Süleyman dönemine ait 957-958/1550-1551 tarihli sancak tevcih defterine göre Zırki Sancağı'nın başında Şahkuli Bey bulunmaktadır^[52]. Yukarıdaki iki belgede de görüleceği üzere Şahkulu Bey 1527-1551 yılları arasında 24 yıl boyunca beyliğinin başında bulunmuştur. Bunun yanı sıra Şerephan'ın bahsettiği Bolu'daki öldürme olayı da bu tarihi sürece uymamaktadır.

6- "Yakub Bey b. Muhammed Bey

Kardeşi Şahkulu Bey'in öldürülmesinden sonra Sultan Süleyman tarafından bütün Zırkî yönetimine getirildi. Ahlaklı, mutasavvıf, aklı başında biriydi... 25 yıl yönetimde bulunduktan sonra kendi isteğiyle hükümdarlıktan feragat etti ve Zırkî yönetimini oğlu Duman Bey'e bıraktı. Duman Bey 2 yıl sonra Şirvan Savaşı sırasında Çıldır'da Kürdistan'ın diğer bazı beyleriyle birlikte Kızılbaşlar tarafından öldürüldü. Yakub Bey'de oğlunun öldürülmesinden bir yıl sonra vefat etti...^[53]

46 BOA, İE.TZ. 1/45.

47 Şerephan a.g.e., 281.

48 İTSA, D.05246.0001, 8; İ. Metin Kunt, Sancaktan Eyaletle 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi, İstanbul, 1978, 34, 131; Nejat Göyünç, "Diyarbakır Beylerbeyliği'nin İlk İdari Taksimatı", İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi, S. 23, İstanbul, 1969, 30.

49 Şerephan a.g.e., 281, 283.

50 Kunt, a.g.e., 34, 131.

51 Halil Sahillioğlu, Topkapı Sarayı Arşivi H.951-952 Tarihli ve E-12321 Numaralı Mühimme Defteri, İstanbul, 2002, Hüküm No: 192.

52 Feridun M. Emecen-İlhan Şahin, "Osmanlı Taşra Teşkilatının Kaynaklarından 957-958 (1550-1551) Tarihli Sancak Tercih Defteri", Belgeler, C. XIX, S. 23, Ankara, 1999, 86.

53 Şerephan a.g.e., 281, 282.

Yukarıdaki ifadelerle göre Yakub Bey 1543 yılında bey olmuştur. 25 yıllık beylikten sonra 1568 yılında görevini oğlu Duman Bey'e vermiştir. Ancak Duman Bey'in şehit olduğu Çıldır Savaşı 9 Ağustos 1578 yılında vuku bulmuştur⁵⁴. Şerefhan'a göre Çıldır Savaşı'nda şehit olan Duman Bey 2 yıl görev yaptığına göre 1576-1578 yılları arasında bey olmuştur. Bundan hareketle de Yakub Bey 1576 yılında beyliği oğluna bırakmış ve 25 yıl emir olduğuna göre de 1551 yılında beyliğin başına geçmiş olmalıdır. Ters yönde yapılan bu hesaplama arşiv vesikalarını da teyit etmektedir.

7- "... Derzînlî Şahkulu Bey Sultan Süleyman'a müracaat ederek Minar Köyü'nün Derzîn vilayetinin sınırları içine alınması konusunda kendisinden bir emirname aldı. Bu haber Nâsır Bey'in kulağına gelince öfkeye kapıldı. Yanına birkaç adamını da alarak bulduğu yerde Şahkulu Bey'i ortadan kaldırmak niyetiyle İstanbul'a doğru yola çıktı. Asitan'e deki işini bitirip geri dönen Şahkulu Bey'le Bolu Şehri'nde karşılaştılar. İki taraf arasında çıkan kanlı çarpışmada Şahkulu Bey yanındaki hizmetçileri ve adamları ile birlikte öldürüldü. Bolu Mirlivası durumdan haberdar olunca ileri gelenleri ve halkı toplayarak Nâsır Bey'e saldırdı. Nâsır Bey'i 30 adamıyla birlikte yakaladı. Durum Hilafet Makamına arz edildi. Sultan adaletli bir kısas uygulanması emri verdi. Nâsır Bey 30 adamıyla birlikte herkese ibret olsun diye herkesin geçtiği yolda bulunan ağaçlara asılarak idam edildi..."⁵⁵

Yukarıda da belirtildiği üzere Şerefname'ye göre Şahkulu Bey 1543 yılında öldürülmüştür. Ancak 1551 yılında hayatta olduğu Osmanlı arşiv belgeleriyle aşikardır.

Kanuni Sultan Süleyman'ın İran yönüne yapılacak bir sefer nedeniyle tüm sancak beylerinin gerekli hazırlıkları yapması için gönderdiği 6 Zilhicce 951 / 18 Şubat 1545 tarihli fermanın muhataplarından birisi de yine Ömer Bey oğlu Nasır Bey'dir⁵⁶.

Şerefhan'a göre 1543 yılında Şahkulu Bey'i öldürmesi nedeniyle Nasır Bey kısas yoluyla idam edilmiştir. Ancak 951/1545 tarihli vesika Nasır Bey'in hayatta olduğu görülmektedir.

Mir Nasır Bey 963/1563 yılında emir ile siyaset olunmuştur (öldürülmüş)⁵⁷. Hangi sebep ile ve nerede öldürüldüğü belli olmasa da Şerefhan tarafından 1543 yılında öldürüldüğü iddia edilen Mir Nasır Bey'in aslına 1563 yılında öldürüldüğünü arşiv belgesi ispat etmektedir (Fot. 9).

54 Feridun Emecen, "Çıldır Eyaleti", DİA, C. 8, İstanbul, 1993, 300.

55 Şerefhan a.g.e., 283- 284.

56 Şahillioğlu, a.g.e., Hüküm no: 192.

57 BOA, A. {DVNSMHHM.d.0002, hüküm no: 1337.

Sonuç

Şerefname özellikle Kürt tarihi açısından en önemli kaynak eserlerin başında gelmektedir. Eserini 1597 yılında tamamlayan Şerefhan gerek elindeki diğer eserlerden gerekse duyum veya şahit olma yoluyla olayları eserine aktarmıştır. Ancak bahsettiği kişi ve olayları herhangi bir mukayeseye tutmadan olduğu gibi aktarma yolunu seçmiştir. Bu nedenle de birçok tarihi hata ve gerçek dışı olay eserde yer almıştır. Günümüzde Şerefname'yi baz alarak kaleme alınan bir çok yayın da, bu eserde zikredilen olay, kişi ve yerleri herhangi bir kritiğe tutmadan olduğu gibi aktarmayı seçmiştir. Şerefname'de anlatılanlar gerek arşiv belgeleri gerekse kültür varlıklarıyla örtüşürken, tam tersine arşiv belgelerinin de reddettiği olay ve kişiler de olmuştur. Tarih, sanat tarihi, arkeoloji, epigrafi ve paleografı gibi bilim dalları bir çok yönden ortak konularda buluşmaktadır. Bu nedenle de bir konu hakkında araştırma yapılacak ise mutlaka disiplinler arası bir çalışma yapılması gerekmektedir.

Şerefname gibi bir yazma eserdeki veriler, epigrafının konusu olan kitabe ve mezar taşları ile, Osmanlı arşiv belgeleriyle de paleografinin, arazideki taşınmaz kültür varlıklarıyla sanat tarihinin konusuna girilerek rahat bir şekilde kritize edilmiştir. Diğer bilim dallarındaki veriler açık bir şekilde Şerefname'deki bilgileri desteklediği görülmüştür.

Ancak Topkapı Sarayı Arşivleri ile Başbakanlık Osmanlı Arşivlerindeki Osmanlı paleografyası, Şerefname'de zikredilen olay ve kişileri reddetmekte olup Şerefhan'ın gerçekleri yansıtmadığını ortaya koymaktadır. Derzin ve Gırdıkan beylikleri, Şerefhan'ın ikamet ettiği Bitlis'in yaklaşık olarak 45 km. güneydoğusundadır. Özellikle Derzin Beyliği Şerefhan Beyliği'nin güneyden de komşusudur. Güneyden gelip Van üzerinden İran yönüne giden ana yolun geçtiği Bitlis Deresi'nin, iki ucundan birisinde Derzin, diğer ucunda ise Şerefhan Beyliği bulunmaktadır.

Şerefhan'ın kendisine bu kadar yakın ve komşu olan bir beylik hakkında bu kadar bariz hataları eserinde yazması anlaşılır bir durum değildir. Zira olaylar eserin tamamlandığı 1597 yılından yaklaşık 50 yıl öncesinde vuku bulmuştur. Bilgilerin taze olduğu bir dönemde ve coğrafi olarak da yakın olan bir yer hakkındaki bilgilerin eserinde hatalı bir şekilde yazılması; Şerefhan'ın bu yerler hakkında pek de olumlu bir düşünceye sahip olmadığını da yansıtmaktadır. Zira Asitane'den gönderilen ferman ve hükümlerin birer sureti Bitlis'e komşu diğer Ekrad beylerine de gönderilmiştir. Bu nedenle de elinde geniş bir bilgi ve belge olan tarih düşkünü bir beyin bu şekilde menfi bilgiler vermesi akla başka sorular getirmektedir. Bu durum ise Şerefname'nin güvenilirliğini sorgulamaya sebep olmaktadır.

Tarih kitaplarında geçen kişi ve olayların gerçek ya da hayal ürünü olup olmadığı arşiv belgeleri ile taşınır ve taşınmaz kültür varlıklarıyla tespit etmek mümkündür. Zira tarihin konusunda giren olaylar, bulunan kültür varlıklarıyla ete-kemiğe bürünerek ayakları yere basan, gerçek şahsiyetlere dönüşmektedir. Sanat Tarihi, Arkeoloji gibi kültür varlıkları üzerine çalışan bilim dallarının ortaya çıkardığı somut veriler bir anda tarihin seyrini değiştirmektedir. Bu nedenle de her üç bilim dalının birbiriyle sürekli dirsek temasında olması elzemdir. Zira her birisinde bulunan bilgi, ancak hepsinin bir araya gelip ortaya koydukları ortak bir ürün ile gerçeğe ulaşmaktadır.

Kaynakça

- ACAR, Abdurrahman; "Dünden Bugüne Hetâkh (Atak) Kalesi", *Dünden Bugüne Lince Sempozyumu Bildirileri*, Mardin, 2012, 13-45.
- BORAN, Ali; *Baykan'daki Tarihi Eserler*, Ankara, 2007.
- _____; *Baykan'daki Osmanlı Dönemi Eserleri*, Ankara, 2009.
- BORAN, Ali – TÜFEKÇİOĞLU, Abdülhamit – YILDIZ, İrfan – ERDAL, Zekai – ALPER, Cabir; *Kozluk*, Ankara, 2008.
- DEMİR, Ramazan; *Zırki Yöresi ve "Seyyid Hasan Zerraki Ziyareti"*, Ankara, 2007.
- EMECEN, Feridun M.;- ŞAHİN, İlhan; "Osmanlı Taşra Teşkilatının Kaynaklarından 957-958 (1550-1551) Tarihli Sancak Tevcih Defteri", *Belgeler*, C. XIX, S. 23, Ankara, 1999,
- GÖYÜNÇ, Nejat; "Diyarbakir Beylerbeyliği'nin İlk İdari Taksimatı", *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi*, S. 23, İstanbul, 1969.
- İZGİ, Şuayib; *986 (1578) Tarihli 32 Numaralı Mühimme Defteri*, (Marmara Üniv, Türkiyat Araş. Enst., Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,) İstanbul, 2006.
- KUNT, İ. Metin; *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul, 1978.
- MÜNŞİ, *Hasankeyf Vekayinamesi*, (Yazma Eser).
- Pekol, Fatih; *Zırki Beylikleri ve Beyleri Tarihi*, (Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fak., Tarih Bölümü, Yüksek Lisans Tezi), Mardin, 2017.
- PEKTAŞ, Kadir; *Bitlis Tarihi Mezarlıkları ve Mezar Taşları*, Ankara, 2001.
- SAHİLLİOĞLU, Halil; *Topkapı Sarayı Arşivi H.951-952 Tarihli ve E-12321 Numaralı Mühimme Defteri*, İstanbul, 2002.
- ŞEREFHAN, Bitlisi; *Şerefname*, (Farsça'dan Çev.: Abdullah Yeğin), C. I, İstanbul, 2013.
- YÜKSEL, Hasan; "Artuklu'dan Cumhuriyet'e Ma'mûretü'l-Aziz'de Bir Seyyid Şeyh Ailesi: Pir Hasan Zerraki Ailesi", *Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu*, Elazığ, 2013, 413-450.
- BOA, İE.TZ. 1/45.
- BOA, EV. VKF.008.001, 01-04.
- TSA, D.05246.0001, 8.

Fotoğraf 1: Siirt/Baykan- Batman/Kozluk Bölgesi Haritası (googleearth'den)

Fotoğraf 2: Batman Kozluk (Hazo) Hıdır Bey Cami İnşaa Kitabesi (A. Boran'dan)

Fotoğraf 3-4: Batman Kozluk- Şahbeyi Hatun binti Ali Bey'in Baş Şahidesi İç ve Dış Yüzü (A. Boran'dan)

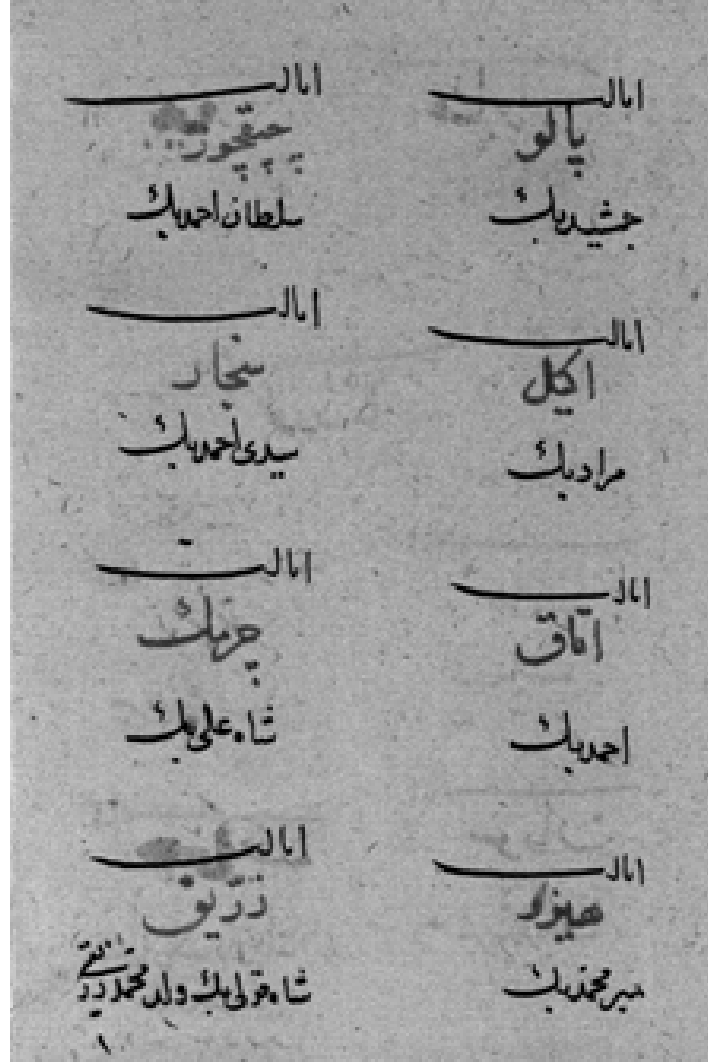
Fotoğraf 5: Batman-Kozluk Mahmud Sultan'ın Kabri (A. Boran'dan)

Fotoğraf 6: Siirt/ Baykan Derzin Kilisesi (A. Boran'dan)

Fotoğraf 7: Derzin Kalesi, I. Türbedeki Muhammed Halef Bey'in Baş Şahidesi (A. Boran'dan)

Fotoğraf 8: 1527 tarihli ve D.5246 numaralı Defterin İlgili Kısmı
(Topkapı Sarayı Arşivi)

**Tarihî ve Kültürel
Yönleriyle Bitlis
(II. Cilt)**

Tarihî ve Kültürel
Yönleriyle Bitlis
(II. Cilt)

Editörler

Prof. Dr. Mehmet İnbaşı - Prof. Dr. Mehmet Demirtaş

Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları: 8

Düzeltili

Prof. Dr. Mehmet DEMİRTAŞ

Editörler

Prof. Dr. Mehmet İNBAŞI,

Prof. Dr. Mehmet DEMİRTAŞ

Katkıda Bulunanlar

Arş. Görevlisi Muhammed UĞURLU

Arş. Görevlisi Yunus KIRAYIT

Baskı - Cilt

Kalkan Matbaacılık

Büyük Sanayii, Birinci Cadde 99/32, İskitler / Ankara

kalkanofset@gmail.com, www.kalkanofset.com

Telefon: 0312 341 92 34, Fax: 0312 384 5746

Kapak Fotoğrafı

Bitlis İl Halk Kütüphanesi

<http://bitlis.kutuphane.gov.tr/TR-94095/fotograflarla-eski-bitlis.html>

Kapak ve Sayfa Tasarım

Mehmet Sadık KİŞİ

Tarihî ve Kültürel Yönleriyle Bitlis (II. Cilt)

ISBN

978-605-61507-8-4 (2.c)

978-605-61507-6-0 (Tk)

1. Baskı: Aralık 2019, Ankara

"Tarihî ve Kültürel Yönleriyle Bitlis (II. Cilt)" kitabında yayımlanan yazıların yasal ve bilimsel sorumluluğu yazarlarına aittir. Kitabın yayın hakkı Bitlis Eren Üniversitesi'ne aittir. Kitabın hiçbir bölümü yayıncının izni olmaksızın, elektronik, mekanik, fotokopi, kayıt yöntemleriyle veya başka bir yöntemle çoğaltılamaz, bir veri muhafaza sisteminde saklanamaz veya iletilemez. Kaynak göstermek kaydıyla alıntı yapılabilir.